

ПРИЛОГ ЗА ПРЕЧИШЋАВАЊЕ ИСТОРИОГРАФСKE ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

Југославија и балкански простор, у коме се налазимо од свог историјског почетка, преживели су не само бурне догађаје него и дубоке друштвене промене током последњих педесетак година. Сасвим природно, друштвене промене, а посебно политичке, наметнуле су нову терминологију и у историографији, као што су наметнуле и пре тога и нове идеје и нове идеологије. Али, одмах се поставља питање: да ли треба најпре исправити терминологију, или пре тога треба да историчари сагледају прошлост у свима димензијама, посебно у Источној Европи, прошлост једне илузије како је рекао француски историчар Франсоа Фире. Питање је, дакле, за једног историчара – што ја нисам по професији – да пре терминологије испита садржину те прошле илузије, да испита такозвану научност теорије и праксе марксизма-лењинизма. Посао врло озбиљан, коме извесни јавни радници код нас још увек приступају са старим предубеђењима и са страстима, немоћни да испитају чињенице. Независно од свега претходног, желели бисмо да укажемо на неке историографске термине који више немају смисла, с обзиром на све чињенице које се данас виде у свој својој голотињи. Даћемо само неколико примера.

Први пример, за нас, представља термин о „антифашистичкој борби“ и „антифашистичкој коалицији“ за време Другог светског рата. На страну можда ирелевантна чињеница да те термине нико у савезничкој „коалицији“ не употребљава, нити је употребљавао. Независно од тога ти термини су потпуно без смисла. Најпре, фашизам није био главни ни војнополитички потенцијал Сила осовине нити је његов систем у теоријском и практичном смислу у оној мери био тоталитаран у каквој су мери били нацизам и стаљинизам. Дакле, реч је о борби против нацизма, а не против фашизма, иако је фашизам старији систем од нацизма. Даље, нису савезничке силе коалиције повеле рат против нацизма, него им је он наметнут. Рат је за све савезничке силе био у неку руку одбрамбени, јер су биле нападнуте Пољска 1939. и Совјетски Савез 1941. Да додам, Совјети и вероватно Руси данас, говоре и пишу углавном о рату из 1941–1945. као о „отаџбинском рату“ а не само о антифашизму. На Западу се највише употребљава израз „рат против Немачке“ или против „нацистичке Немачке“. Италија, фашистичка наравно, скоро се и не помиње, утолико пре што је за војну коалицију сила Осовине Италија већ средином 1943. нестала као војни потенцијал.

Израз „империјалистички рат“ био је главни слоган Совјетског Савеза све до краја јуна 1941, до напада нацистичке Немачке на СССР, и тај слоган је, по застарелој идеолошкој схеми, био схватан као рат више империјалистичких сила, како Немачке и Италије, тако и Велике Британије и Француске, па потом Сједињених Држава Америке. Комунистичке партије по свету, посебно југословенска Комунистичка партија следиле су совјетску терминологију и историјску логику све до 50-тих година, јер је КПЈ била у то време једна од најстаљинизираних странака у оквиру Треће интернационале. Француски Ларус подразумева више тумачења, односно више врста империјализма, како политичко-војни тако и културно-економски империјализам. Постоји и теоријско објашњење о империјализму као последњем стадијуму капитализма, када нестаје утакмица а успоставља се монопол једне силе. Али независно од свих тумачења, у свести јавног мњења империјализам се не може разумети првенствено без поседовања територија. Нећемо да сумњамо у чињеницу да је нацистичка Немачка желела да досегне за територијама, али захваљујући својој расистичкој теорији и пракси тоталитаризма, она је ишла даље, желећи да уништи извесне етничке групе, као што су Јевреји, или да друге подвргне експлоатацији, као што је био случај са Словенима.

Када се Други светски рат завршио и снага сила Осовине nestала, односно нацистичка Немачка и сама Немачка уништена, онда је од империјализма остало следеће. Совјетски Савез је узео потпуну контролу над Источном Европом, Француска и Велика Британија такорећи су одмах ушле у процес деколонизације, тако да се данас не може говорити о империјализму ових двеју земаља. Говори се и пише о америчком економском империјализму, и он постоји више као експанзија него као империјализам. У сваком случају, такмичење се наставља, и као што знамо америчком економском империјализму супротставио се јапански економски империјализам. Нећу да улазим у то да ли се увиђа колико је класични смисао империјализма, посебно кад је реч о марксистичко-лењинистичком схватању, изгубио у својој садржини с обзиром на нова кретања у свету последњих педесетак година.

Желели бисмо да се задржимо на једном термину који је вероватно обичан за историчаре старије генерације, а то је израз „народноослободилачки рат“. Тај термин мора бити испитиван, да бисмо у новој историографији добили коначну слику о његовој исправности или неисправности. Очигледно да је било знакова још пре лета 1941. да настаје отпор против вишеструког окупатора, на челу са моћном војом и идеолошким силом као што је била нацистичка Немачка. Комунистички покрети у Европи, па и илегални у ондашњој Југославији, били су између 1935. и 1939. године изузетно антинацистички и, у томе смислу, због антинацизма били су образовани „народни фронтови“. Тај се положај комунистичких покрета изменио између августа 1939. и јуна 1941, када су се вратили на положај од пре 1939. године, и одиграли значајне или најзначајније улоге у отпору нацизму као идеологији и немачким окупацијама по Европи. С

обзиром на своју војну и политичку победу 1945, покрет који се назива већ пола века „народноослободилачким“ добио је своје место и у међународној историографији, односно у историографији других народа, не само победничких у Другом светском рату.

Али независно од свега тога, не треба да дозволимо, мислим на професионалне историчаре, да страни историчари иду испред нас, него ми треба сами, односно наши историчари да уђу у расправу о вредности термина о народноослободилачкој борби. О чему је реч? Прво, четврт милиона ратних заробљеника пореклом из краљевске војске 1941. немају у огромној већини никакве везе са НОБ-ом; такође и општа убијања по усташкој Хрватској, ту долази у обзир и окупирана Босна и Херцеговина 1941. године, као и масовна убијања у Србији (Краљево, Крагујевац, Мачва). Ако идемо даље и бацимо озбиљнији испитивачки поглед на концентрационе логоре, видећемо сличну појаву. У том смислу бих поменуо књигу Милана Кољанина, изузетно солидног и документованог историчара, о логору на Сајмишту у Земуну од 1941. до 1944. године.

Ово довођење у питање вредности појединих термина не сме да значи потцењивање напора и жртава једног покрета као што је партизански који је као најорганизованија војска отпора дао највеће жртве у току рата и окупације. Али, независно од те чињенице постоји и друга страна медаље: како се партизански покрет може уопштено називати „народноослободилачким“ када данас знамо, са свим арсеналом докумената и аргумената, да је режим успостављен 1945. године у Југославији све друго него „ослободилачки“? Он се може називати револуционарним, једнопартијским, полицијским или тоталитарним, али је скоро тешко веровати да се један покрет, који је сам себи давао прерогативе не само борбе против окупатора, него и заснивања система такозване народне демократије, може формулисати као „ослободилачки“.

Потребно је, дакле, да се испита следеће: када би се термин „народноослободилачки“ у нашем југословенском случају зауставио на 1945. години, он би имао пуни легитимитет, иако ми не верујемо да је то једини покрет отпора у Југославији за време Другог светског рата. Међутим, тешкоћа је у томе што тај термин жели да има свој континуитет, он постаје неки термилошки континуитет за оно што се збивало у простору Југославије после 1945. И ту је главни проблем: како сачувати легитимитет за борбе до 1945. и како га уклонити за време после 1945? У сваком случају, тај термин, захтева потпуну ревизију.

По нама, термин „народноослободилачки покрет“ има смисла само ако се увек уз тај термин дода „НОБ-а“. Дакле, народноослободилачка борба НОБ-а!

Задржали бисмо се такође на врло конфузног и неприкладног термина који се тако олако употребљава преко 50 година. То је колаборација и колаборатори. Слично томе јесте и термин квислинг. Реч „квислинг“ као сарадник окупатора дошао је од имена председника окупацијске владе у Норвешкој Видкуна Квислинга (1887–1945). Он је био „квислинг“

зато што се, постављен од окупатора, заузимао за победу Хитлерове „Нове Европе“. Из тога произлази и појам колаборације, иако појам колаборације у језичкој терминологији значи сарадњу, а не потчињеност. Међутим, и колаборација с Немцима и с нацизмом значи, као квишлинштво, сарадњу с Немцима у изградњи „Нове Европе“. Други, који имају додира с Немцима и другим окупаторима, на личној или временом и простором ограниченој основи, по нама нису „колаборатори“. Узмимо баш пример Михаиловићевог покрета. Извесни његови команданти нису ни у једном тренутку били самостални, стално су били зависни од окупаторске помоћи. То је био случај Момчила Ђујића и још тежи положај Павла Ђуришића, али ни код њих нема ставова да су они за Хитлерову „Нову Европу“. Омладински шаховићки програм из 1942. односно декларација, јесте изузетно екстремно, и национално и политички, дело, али није идеолошки став у корист „Нове Европе“. У италијанској документацији, Ђујић Италијанима саопштава пре 1943. да они морају знати да у тренутку када се савезници појаве у Далмацији, од тога тренутка он прелази на страну савезника и напушта сарадњу са Италијанима. Дакле, то је војна а не идеолошка сарадња. Они су сарађивали из простог разлога што нису били способни да се као партизани домогну оружја, а с друге стране савезници им нису давали оружје и муницију најпре зато што су и сами били слаби пре 1943, а после ове године нису желели да помажу антикомунистичку страну која се није борила против окупатора него „војнички“ сарађивала чекајући крај рата, па да уђе у борбу против окупатора.

Дакле, треба разликовати тренутну, и простором ограничену, војну сарадњу од колаборације, сарадње у изградњи Хитлерове „Нове Европе“.

Последњи термин који овде желимо да поменемо јесте уобичајени и врло стари термин у нашем вербализму кроз деценије, да не кажемо вековима. То је „слободарски српски народ“. Питање је, природно, да ли има слободарских и неслободарских народа и одговор је вероватно негативан. Међутим, ако има слободарских народа, то слободарство не може да обухвати само став према другим народима, односно према империјама, према окупатору. Оно мора да обухвати слободоуман дух и у оквиру унутрашњег поретка у друштву. Можда не би ова расправа била од прворазредне важности када бисмо ми тај термин употребљавали само у својој средини. На жалост, „ принуђени смо“ да га употребљавамо у међународној комуникацији због нашег изузетно осетљивог положаја у коме се налазимо већ пола деценије. Како су људи изван наше средине нешто обавештени о нашој прошлости, то они знају да наше слободарство у нашој средини нити је дугог века нити је распрострањено у свима областима, било да је реч о објективним било да је реч о субјективним разлозима, „генетичким“ како извесни људи верују и пишу. Наиме, извесне области где живе Срби, потпуно су и организацијски и идејно изван слободарства у унутрашњем смислу. То су првенствено области Босне и Херцеговине, потом Крајине у Хрватској и Црна Гора. У Војводини и

у Србији већ средином прошлог века развија се политички живот, расправља се о националним и политичко-социјалним проблемима, појављују се разне организације и странке. Па и та чињеница не дозвољава да се пренаглашава слободарство Војводине и Србије.

Ми имамо у својој „унутрашњој“ историји изузетно слабе и тамне тачке – уосталом њих нису лишени ни други народи. Друштво, које је прихватило на неки начин осуду над Слободаном Јовановићем са 20 година строгог затвора због политике коју је водио под пуном контролом Британаца, пресуду од 9 година робије над Милованом Ђиласом, и страдања хиљада информбировача на Голом отоку, не може да се назива слободарским. Ми и сада имамо вишепартијски систем са слободом штампе, али не слободом медија, ми смо вишепартијски систем с једнопартијском владавином, а снажан уплив идеја и праксе насиља не смањује се у нашим масама, како због рата у Босни тако и због неразборитих поступака међународне заједнице према Србима генерално.

Ових пет примера само постављају проблем даљих испитивања у нашој историографији. Вероватно ће бити најзначајнији истраживачки рад, наравно научни, без гусларења, како би рекао покојни Бранко Петрановић – истраживачки рад о појму и о развоју рата за време окупације Сила осовине који многи називају грађанским ратом. Ту наша историографија не сме никако да буде у предубеђењу да се на то питање може једноставно одговорити, узимајући у обзир као идеју, првенствено изјаву самог маршала Народноослободилачке борбе Јосипа Броза Тита објављену 24. маја 1972. о томе да је народноослободилачки рат у ствари био грађански рат, али да се тај израз није смео употребљавати због западних савезника, јер би сами партизани, то је наше објашњење, дали на тај начин легитимитет другом војном покрету око Драже Михаиловића.

У сваком случају, тимови историчара треба да почну дубље осматрање наше недавне историје, не само анализе догађаја него и свега онога што чини суштину друштвеног развоја у Црној Гори и Србији, па и даље међу Србима Босне и Херцеговине, посебно некадашње Крајине у Хрватској – после 1945. године. Само народи, који мирно и објективно бацају поглед на прошлост, могу да верују да ће кренути ка будућности. Историја није, као што сви претпостављамо, учитељица живота, али биће велика опасност, ако после свих пораза које преживљавамо у последњим годинама, не извршимо преиспитивање и свођење рачуна.

DESIMIR TOŠIĆ

A CONTRIBUTION TO THE STUDY
OF HISTORIOGRAPHIC TERMINOLOGY*Summary*

An analysis is made, illustrated by five examples, of the inadequate use of the terms »antifascist struggle«, »imperialistic war«, »movement of national liberation«, »quisling« and the »freethinking Serbian people«. The author has attempted to point out that these terms have become outmoded by current standards in terminology. After elaborating on their use, he suggests other terms currently used in modern historiography.